

Egy képzelt színpadon

Takács Zsuzsa költészete a nyolcvanas években¹

1. Tükörfolyosó (1983)

Zárt, szűkös tér, amely azonban valahonnan valahová vezet. Utat sejtet, átmenetet sugall, célt ígér: a címet alkotó szóösszetétel második tagja efféle előföltevésekre készíti a befogadót. Az előtag pedig? A „tükör” jelölő hagyományosan az önreflexió trópusa. „Folyosónyi” alakváltozatban a valóság megsokszorozására és elbizonytalanítására is alkalmas képzet lehet. Ne legyenek kétségeink: nemcsak a lírai éneknek, de az olvasónak is utat s az úton önmagával való szembenézést előlegez, illetve különböző valóságokat s a köztük húzódó határok illékonyágát vetíti előre Takács Zsuzsa harmadik verseskötetének² címe. Amely, ha közvetlenül a kötetre értjük, a sorba rendezett verseket nevezi tükrök folyosószerű alakulatának. Azaz az irodalmat jelöli meg az önértelmezés kitüntetett lehetőségeként. A művészi alkotás és befogadás folyamatát egyaránt a valósághoz, sőt, valóságokhoz való *értő hozzáférés* sajátosságos alkalmának tételezve.

Takács Zsuzsa első kötete³ hét ciklusból állt, a hat év után kiadott második⁴ két részre tagolódott. A *Tükörfolyosó*, amelyet hét esztendő megfontolásai érleltek, már nem bomlik kisebb egységekre: 59 verse egyetlen összefüggő sorozatot képez. „Sűrűsödnek az események, egymás nyomába lépnek a szereplők gondolataimban, szívemben, egy képzelt színpadon” – szól a szerzői fülszöveg fölütése. A szerves egységbe összeálló versenyag előtt pedig – emlékezetes mottó – egy Jurij Lotmantól vett idézet nyomatékosítja: a szerepek és a játék képzetköre korántsem a játékoság és könnyedség esztétikáját feltételezi; a színpadi metaforarendszer egzisztenciális tapasztalatokat emel ontológiai síkra: „A játék nem játék többé, ha nincs más választásunk.”

A *Némajáték* világából a szülés, születés motívuma vezetett át A *búcsúzás részleteibe* (szövegszerűen pedig a *Július, halálom, születésed* című vers). A *búcsúzás részleteinek* ugyancsak mintha folytatása lenne a következő kötet; a *Tükörfolyosó* a szerelem és az elválás témáját bontja ki, írja tovább (itt *A filmben egy kislány áll az udvaron* című vers teremt közvetlen kapcsolatot az előző versenyaggal): „Az éppen-történés jelenetei kiadják a karcsú kötet regényét, azaz epikai szerkezetét: egy asszony (kisgyermekével) egyedülléte falait próbálja lebontani, szerelem jön, egy olaszországi utazás, mely a kapcsolat

végét jelzi, majd az elválás stációi.”⁵ Ez a kibontás és továbbírás egyúttal – mintegy mellékszálón, ám hangsúlyosan a féltés és elszakadás kettőssége jegyében – a gyermek és szülő közti viszonyt is újra tematizálja. (*A búcsúzás részletei*hez való szoros kapcsolódást egy hangsúlyos szöveghely ekképp tudatosítja: „Minden fordulat a búcsú / részlete, a végkifejlet / felé haladás...” – *Minden fordulat.*)

Miközben, mint látnivaló, egyik kötetből következik a másik, egyik anyagból épül a rákövetkező, a választott költői eszközök is ívbe rendeződnek. Mind véglegesebb az eszköztár, egyre tisztább a versek hangja s egyneműbb a nyelvi-poétikai megformáltság. Az elégikum és az ironia törekenyen is biztos egyensúlya, a hatásos képek és hatékony képzettársítások, az álomi jelenetezés és a színpadias szcenika a *Tükörfolyosó* verseiben már egyértelműen jellegadó vonás. S az itt immár uralkodóvá váló történetyszerűség szinte kiköveteli magának a félhosszú verstípus dominanciáját. „A »félhosszú« elbeszélő vers nem egyéni leleménye Takács Zsuzsának, de az általa kidolgozott sűrű atmoszférájú, zaklatott tempójú, balladás változat eredeti árnyalatot jelent a műfaj színeképében, neki magának pedig új témaköröket nyithat meg, az önkifejezés új lehetőségeihez vezetheti” – észrevételezte az egykorú kritika.⁶

Az elemző-megfigyelő versnyelvi magatartás korábban is a személytelenítés és távolítás eszközeit kereste. S talált is, több, egymást fokozó-megerősítő módozatot: a tárgyias líra formanyelvét, az archaikus beszédalakzatok retorikáját, az epikus szövegszervezés technikáját, a szólam- és nézőpontváltások poétikáját és – ez utóbbi kettővel összefüggésben – a szerepmetaforika szókincsét s képrendszerét. A *bensőségesség érdekében* történő elidegenítésnek a *Tükörfolyosó* – az előbbieknél mellé – egy új módszerét munkálja ki: a kulturális-történeti példázatoság narratív mintázatait. A nyelv értelmező műveletei elbizonytalanodván nem meglepő, hogy az identitásváltság egzisztenciális nyomatékú versei részint a zene (*Kalbeck a kertben, Dvořák: Romantické hry, Piaff a napba néz*), részint a film (*Betéved a képbe [Liv Ullmann], Egy csillag elsötétül [Marilyn éjszakája], Blanche megcsókol egy postásfiút*) kultúrtörténetét érintik, a szenvedély és az irracionális nyelven túli tartományaiba merítkeznek.

Az elemző-megfigyelő alapállás sajátosságát e kötetben is az adja, hogy megfigyelő és megfigyelt: egyazon személy; a sorsanalízis (jelen idejű) műveletét az események (hol egyidejű, hol valamikori) elszenvedője maga végzi. Az érzések alanya a szerelmi helyzetben marionett-bábuként ismer önmagára: „Magadhoz vonsz, vad arcomat / izzadt tenyérrel végigsimítod. / Ilyenkor, mint akit madzag / mozgat, kezedre hajlok.” (*Ajándék*) A színházi szókészlet más helyütt helyzetek és szerepek többszégéről, például a nyilvános élet és az anyai létezés elválasztható minőségeiről beszél (az idézet második felében a Kosztolányi-féle *Boldog, szomorú dal* felemás lírai leltárját hangszerelve újra, de nemkevésbé felemás érzésekkel): „Majd viszatérek rejtélyes öltözőmbé, / ha vége a darabnak, megmosakszom,

1 Takács Zsuzsa gyermekvers-köte-tével (*Rejtélyes tábo-ri lap*, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1987) és válogatott verseivel (*Sötét és fény kora*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989) más alkalommal foglalkozunk.

2 Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

3 *Némajáték*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.

4 *A búcsúzás részletei*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

5 BUDAI Katalin, *A költő videója. Takács Zsuzsa: Tükörfolyosó*, Élet és Irodalom, 1983. július 29., 11.

6 Csűrös Miklós, *Tükörfolyosó. Takács Zsuzsa versesköte-téről*, Jelenkor, 1984/3, 259.

/ tavaszi köpenyt vállamra keríték, / és óraütésre hazaérkezem. /
Mert lakásom van Budán és kicsi / gyermekem, és nem alszik el, / ha
én nem altatom, s kettőnket lát / ki ágyához odalép, a hintőpor-illa-
tú / szobában kezdettől mi vagyunk.” (Félre)

A félhosszúnak nevezett versek mellett találunk koncentráltan po-
étikus kisszerkezeteket, műgonddal alakított miniatűr darabokat is.
Csupán jelzésszerűen citálunk ide három ilyen szöveget. Az első pél-
da az *Anna örök* (Juhász Gyula) szikár szentimentalizmusát idézi meg
az érzelmek jövő idejével ábránd nélkül számot vető sorok révén (a
keretes szerkesztés véglegességet jelöl); a második a történelmi év-
szak-allegóriának a – Vörösmarty *Előszó*jából ismerős – logikáját
evokálja a hamis tavasz toposzával (a címben is megjelenő sortörés,
valamint a „langyosan, gyilkosan” eufonikus oximoronja diszharmó-
niát rögzít); a harmadik – Pilinszky korai verseire is utalva – szakrális
értékvonzatok nélkül fest áldozati életképet (a kíméletlen szóhaszná-
lat: „zabálod”, „szerencsétlen” az állapot irgalmatlanságára vall rá):

Hogy nem látlak többé, jól van így,
nem fátyolozza a távolságot közeled,
messze van minden és hideg.
Egyszer majd nevedre a számat elhúzó,
egyszer majd csuklómmal az ablakot betöröm,
s a tárgyak üres szeme számalommal megtelik.

Hogy nem látlak többé, jól van így.

(*Szív fölött medália*)

És megjön a tavasz, a fák
kihajtanak a váratlan hazugságra.
Élni! – gondolom én is. Eső esik
langyosan, gyilkosan.

(*És megjön a tavasz, a fák*)

Te, túlélő,

fejed fölött a lámpa,
zabálod vonagló szívedet,
vacsorázol az éles fényben,
te, szerencsétlen.

(*Te, túlélő*)

Az életet az irodalommal, a valóságot a művészet valóságával a koráb-
biaknál több szöveghely szembesíti ebben a kötetben. Az alkotói önref-
lexiók aránylagos – de semmiképpen sem túlzó – bősége tematikusan

gazdagítja, poétikailag elmélyíti Takács Zsuzsa költészetét. „A kezdet és a befejezés között, / hallom, kattanva színt váltanak a betűk” – valának színt a betűk a *Minden fordulatban*. „És előveszem titkos papírjaimat újra, / írom az állandó ropogásban, / amíg az idő csontos ujját huzogatja: / menekül a kitárt ajtókon át, / és áthúrom az eddigi lapokat” – olvassuk egy áthúzatlan lapon, *Az ajtók kitárva* című versben. Az ars poeticát kísérő szövegek közül legszebb talán a *Sötét és ragyogás*. E mű, mint címe is jelzi, kettőségekre épül: a vershelyzetet a kint és a bent, a fény és a sötét, illetve Isten és ember szembenállása? egymásra utaltsága? határozza meg. A szöveg tárgyát elbúcsúztató imabeszédként nyújt sajátos Isten-képet. Eszerint Isten nem a világból (mint nagy hagyományú vallási filozófiák mondják), csupán a lírai én szűkösebb világából vonult ki; hiánya a kreatúra fájdalmasan groteszk önértelmezését („A sár letörli / örökké vérző homlokát”) kényszeríti ki. A dichotomikus szerkezet időszembesítést von magával: a jelen csüggesztő, a jövő bizonytalan. E bizonytalanság azonban (amelyet a fölütés kétszeres feltételessége mellett kérdés is nyomatékosít: „Kinek tetszeni ezentúl?”) a helyzet nyitottságára, a létállapot bevégezetlen voltára is rámutat. Nem tudni, mi lesz, azaz lehet bármi. Hiába a „vaksötét” és hiába a „sötétben írok” szomorúsága: Isten nyomot (írásos üzenetet és léptei emlékét) hagyott maga után; ahogy nyomot hagy maga után a vers alanya, szerzője is. Sorokat, amelyek a művészi beszéd világosságával enyhítik az általuk elmondottak komor konklúzióit:

Ha tudnám, itt vagy, ha tudnám,
itt vagy és följegyzed a történetemet,
kimennék én is teremtményeiddel
játszani a napra.
De hagytál egy cédulát itt,
amikor beléptem, láttam,
elementem innen, és aláírtad *Isten*.
Eső esik, kinézek az ablakon utánad,
a fűszálak összepréselődnek nyomodban,
a sárból vér folyik. A sár letörli
örökké vérző homlokát, föláll,
kinéz az ablakon. Fénylenek,
mint búcsúzóul a szemek,
a sorsomba látó lámpák. De nem.
Kinek tetszeni ezentúl? A valóság
visszakaparja az üveggömbbe fényeit,
csak legbelül tart a ragyogás,
itt vaksötét van. Ebben a sötétben írok.

A „bárhonl vagyok, üzenem: / veled” (*Emlékezz meg rólam!*) anyai mélylélektana, a „Vesztemre, igen, vesztemre, / ami következik, legyen!” (*Az idegenre, aki*) szenvedélyes belenyugvása, a „Minden egy irányba nézett.” (*Nevettem, de ő*) uralhatatlan fatalizmusa, az „össze-

7 BUDAI Katalin, *i. m.*, 11.

8 CSÜRÖS Miklós, *i. m.*, 258.

9 TANDORI Dezső, „...*De hiszen felnőt! hát vigasztalan...*” Takács Zsuzsa: *Tükörfolyosó*, Új Írás, 1984/6, 120.

10 Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

omlás előtti búcsúzás” (*Találkozás homályos szobában*) katasztrofizált helyzetrajza, az „egymástól méterekre és mozdíthatatlan” (*Fénykép egy asztalon*) párkapcsolati filozófiája, az „esztelen reménytől süt a nap” (*Az esztelen reménytől eső után*) eszméleten túli fényszimbolikája s a „Számúzve magamat édes körötökből” (*Számúzve magamat*) keserű alázata: ezek s az ezekhez hasonló vershelyzetek, beszédfordulatok, szemléleti és közérzeti elemek azok, amelyekből a *Tükörfolyosó* vígasztalan nyelvi valósága összeáll. S nem pusztán összeáll: egységben áll össze, rendet alkotón szervesül egésszé. Nyelvnek, poétikának, szellemnek ez a rendje, ha föl nem oldja is a *szenvedésről* beszélő műalkotások *szépségének* paradoxonát, reménnyel és vígasszal szolgálhat: a tudhatatlan reményével, a művészet vígaszával.

Negyedszázad múltán sem késő az egykorú méltatókhoz csatlakoznunk. Az érzelmi-gondolati kettőségek gazdagságát dicsérolkhoz: „Takács Zsuzsa versbéli tétova zaklatottságát a világban való megkapaszkodás vágya ellenpontozza s változtatja felfűtött megszállottságá. Énje kettévált részei csapnak össze, s e dráma emlékeinek és jövősejtéseinek hangjaival és képeivel dúsul autentikus, téveszthetetlen hangú, erős töltésű lírává.”⁷, „A tökélyhez és az igazsághoz a ridegség árán is ragaszkodó maximalizmus, meg egy vitálisabb, hajlékonyabb életfölfogás belső küzdelme ad feszülten drámai karaktert Takács Zsuzsa harmadik kötetének; a tudat ellentétes pólusai szikráznak össze benne, a rögeszmésen szigorú szembenezés és az »esztelen remény« szélsőségei ütköznek meg. [...] A kíméletlen tisztánlátás és a tétova boldogságvágy ellentéte hullámozik végig a kötetben s rajzolja ki belső szerkezetét.”⁸ S a költő művészetét létköltészeti rangon láttatóhoz: „Az alapfogalmas költészeti igény sosem évül, nem avul, nem ismer enyhületet. Ám »jutni« sem akar eminnen amoda. Részletesebbé válnak elemei, hogy annál nagyobb nyomatékkal mondhatta el: mi minden *ráadásul még a látszat is...*! Takács Zsuzsa egy-az-egybe hangja ezt az alapfogalmas igényt őrzi. Látszólag sincs ellentmondás az egyközéppontúság és a tényesoroló jelleg között. Jelenetek sorának vagyunk érzéktanúi, és a rilkei őrzés eszméjének meglétéről tudhatunk újra meg újra: a »század« hívságai, a változások mögött valaminek ott kell lennie mozdulatlanul.”⁹

2. Eltékozolt esélyem (1986)

Nem szükségszerű, hogy egy költő művésze kötetről kötetre megújuljon s följebb emelkedjék. A kultúra világában fejlődéssel számolni hihetőleg elhibázott gondolat. Ilyesformán hogy Takács Zsuzsa költészete ezt a mintát állítja elénk: nem evidencia az értelmezőnek, hanem ajándék az olvasónak.

A változás, a finomodás és gazdagodás alaki jegyekben és poétikai szinten is hírt ad magáról. A költő negyedik kötetének¹⁰ nemcsak egészes terjedelme tiszteletre méltó (77 vers ciklusokra nem bontott sorozatáról van szó): az egyes szövegek, sőt, a verssorok is átlá-

gosan hosszabbak, mint a korai esztendőikben. A versbeszéd terjeszkedése-nyújtózkodása azonban – döntően legalábbis – nem retorikai üresjáratokkal függ össze: az *értelmezve elbeszélő* versnyelvi magatartás szolgálatában áll. Az episztola-hagyományt felélesztő levélversek, a változásra kész személyiség krízisét az út toposzával érzékítő s a szabadság igényében a szeretet vágyára ráismerő művek meg is kívánják ezt a poétikai formát. A családhoz, a gyermekkorhoz, az elveszített apához való viszony dramatikus tárgyazása a fény és a vér motivikáját hozza játékba, a bűntudat és szorongás közérzetét viszi színre; az Istent megszólító poétika az élet drámaiságáról vall. A versek világa a földi lét gyönyörből s gyötrelemből kevert minőségét festi elénk. A „középeurópai őszök” (*Levél a változásról*) melankoliától nemes és halálos közege ez; *Az ígéretét be nem váltó remény* szubjektív (de közösen s kölcsönösen szubjektív) valósága, a *Kétértelműség a jelekben* önreflexív tapasztalatában jelölt bizonytalanságé. „Belezárva a testbe, mint a földbe, / nehezen mozogtok, ti élők, ti anyag / súlyától nehezek” – szólongatja metafizikus versnyelven az emberi materiát (a soráthajlás megengedi az élők anyaggal azonosíthatóságát!) a *Választott lények, képzelt alakok* című költemény. „...könnyebb lesz ezentúl / elviselni, amit magamról tudok. / Gyötrelmesebb és kiváltságosabb” – üdvözli a felelős és önálló értelem *kiérdemelt* kínjait a *Szegénységem*.

Az egzisztenciális elesettség, az ontologikus elhagyottság az előző kötetekben középponti élmény volt. Az emberi kapcsolatokat vizsgáló versekben is. A magány témája mellé most csaknem azonos súllyal helyeződik a társiság kérdése. Nem is a nyílt kimondás tudatosítja ezt első sorban: „titkos testvéreim” (*Végnapok*), „Barátaim” (*Hajnali szemle*), „Egymás mellett állunk, mi boldogok, / egyetlen nemzedék” (*Sötét és fény kora*). Inkább a szeretetről – mint viszonyról, érelemlről és *látásmódról* – vagy annak hiányáról beszélő írásokra kell utalnunk. E szempontból a kötet első verse a mottó szerepét is betölthetné – amennyiben a mulasztás vétkét (amelyet a kötet címe is kiemel) épp ezzel a veszteséggel, a szeretet és a szerelem meg nem élt (vagy nem autentikusan megélt) lehetőségével kapcsolja össze. A képi megoldások és a szóhasználat („szomjas, fuldokló”, „borzongó hidegben”, „éhező halak”, „rabolnak”, „sápadt, gyáva és fukar”) bűntudatos szorongást jelölnek – amit a versbéli valóság hidegségének kiszolgáltatott értékfogalmak („ezüst”, „megenyhülő”, „kérő”) sem ellenpontozhatnak:

A kihagyott szeretet,
a visszautasított szerelmek
szomjas, fuldokló, ezüst villogása
a borzongó hidegben.
Az idegen, megenyhülő, majd kérő
tekintetek följönnek újra,
éhező halak,
és rabolnak a tűrő víz színén.

Mért nem figyeltem eddig villogásukat?
Mért nem hallgattam eddig némaságukat?
Mennyire egygé sűrűsödött most,
egyetlen vöröslő hártába borult és ver,
egyetlen szívként kiszökik belőlem
az elveszett lehetőség,
el a sápadt, gyáva és fukar testből.

(A kihagyott szeretet)

Címében evangéliumi tudást hív elő (vö. 1 Kor. 13!), Füst Milántól vett mottójában („...hát még az a nyelv, amelyet Johann Georg Hamann képzelt el érzéki ideálja gyanánt...”) filozófiai előzményekre hivatkozik egy másik, hasonló kérdésfelvetéssel élő munka. A példázatosnak tetszően enigmatikus jelenetezés azt sugallja: nem, talán sosem a kereső és a keresett személye, hanem a kutatás állhatatos-sága, a *kitartó szeretet* munkája a fontos.

Valaki szeret, valaki,
aki nem akarja megnevezni magát,
kérdősködik utánad, bizonytalan
válaszokat kap, láttak, de nem fehér
ruhában, nem férfi vagy, hanem nő,
nem öregasszony, öregember,
mellényzsebedben éles fotográfia:
egy omló ház előtt a gyerekek,
a fára fölmenekült egy levél,
mint vérző állat ott reszket,
szárnya alá kapja a fejét,
nem akarja, hogy lássák –
fölismert minden arrahaladó, te vagy.
Valaki szeret, kitartón, izzó szeretettel
kérdősködik utánad, mutatják,
merre menjen.

(Angyalok nyelve)

Szabadságról, szeretetről, Istenről szólván a versek legfontosabb motívuma a *fény*. Átöröklött szóképként s érzéki tapasztalatként egyaránt. A szív toposzával párban az én és a (mindenkori) másik egymásra utaltságát fejezik ki: „és nézem a szívemet, milyen anyagból van, / hogy nélkületek sötét, és világos veletek” (*Levél a változásról*). Egy metaforákból építkező város-képben emberi alkatot s költői szándékot tesz egyértelművé: „A fény tiétek. Enyém a holdtalan, / a képzelt orsóra tekeredő város / vaksötét, párhuzamos, kihalt utcáival. [...] a sötétben is ablakok nyíltak itt” (*A motívumok elosztása*). Alkalmas arra is, hogy a véges létezésben helyét kereső alany kétségeit-bizonyosságait tema-

tízálja: „Sötét és fény kora a félhomályban: / a felnőttkor szívében féld-
 idő. / Gyönyörtől kihűlő száj, nyári nap, / mellünkön araszolsz, / könny-
 től lángoló szem, nyári nap, / szemünkbe nézel, láthatod, / a megakadt
 rög és ujjongás között / az árnyékot, a vékony mutatót. [...] Ha nem
 tudnánk, hogy egyszer elsötétül, / szemünket kiegészíté a fény.” (*Sötét
 és fény kora*) Egy emlékező narratíva a szeretet jelenvalóságát reméli a
 fénytől – amelyet szintén csak remélni tud, ha a könnyörgés *újraalkotott*
 beszédhelyzetében is, a lélek Keresztes Szent János-i, sötét éjszakájá-
 ban: „Láttam egyszer egy mongol- / idiótát, az oltárlépcsőn ült, négy-
 éves / lehetett, apja kucsmáját tették a fejébe, / a betlehemes játékban
 szerepelt: / ülnie kellett. A kucsma nagy volt, / szemébe csúszott, ő re-
 dőtlen tenyerével / homlokába visszanyomta szelíden. / Mosolygott,
 elsüllyedt újra a sötétben, / fölmerült, fuldoklott, elsüllyedt megint. /
 »Fény gyulladt« – énekelt a kórus. / Láttá megint a győzelmes fénye-
 ket, / megörült nekik. [...] Kértem Istent, / hadd legyek ilyen. Fény
 gyulladt, / lux fulgebit, villámlott, csillogott, / tündökölt neki. / Lépcső-
 dön ülve, / birodalmad foglya, szeretet, / kinézek én is rettentő éjsza-
 kádból.” (*Fény gyulladt*) S az ifúságtól vett búcsúban is a fény utal visz-
 sza a hátrahagyott életre, az immár hozzáférhetetlen édeni létállapotra
 (a vers hangja elégikus, a paradicsomi motívikán azonban *önmagát ko-
 molyan vevő önirónia* sejjlik át): „Mi lesz velem? mi lesz velem és ve-
 led? / Kifelé int az út, a pallos / kifelé mutat a Kertből, / ami a Paradi-
 csom volt mégis. [...] Emberi építmények / állnak a kerten túl, / a Ki-
 üzöttek Városa, oda indulok. [...] A pallos időnként lángot vetett / mö-
 göttem, de nem lehettem volna / bátrabb. / Itt nem kell / fény ahhoz,
 hogy újra lássak.” (*Kiűzetés*)

A közvetlenül irodalmi témák és allúziók szemlátomást megszapo-
 rodnak az *Eltékozolt esélyem* lapjain. Mindez a versek erősödő hagyó-
 mánytudatából s hagyománykereső elszántságából következhet. A *Ku-
 tyák és farkasok* Petőfit idézi meg; az *Akkor és azóta* Radnóti emlékének
 adózik. Az *Illyés sírjánál* című vers annyiban különleges e sorban,
 amennyiben – a nagy költő halála kapcsán – a lírai én és gyermeke né-
 zetkülönbségében teológiai vélemények ütköznek, mégpedig a Takács-
 lírán végigvonuló eldöntetlenség jegyében: „Elhoztam bemutatni neked
 / tizenkétéves hívedet. Ő azt hiszi, / hogy nem más mint egy huzamo-
 sabb / távollét a halál. De én azt gondolom, / hogy végleges, hogy nem
 csak az anyag, / és nem csak a föld alatt / rohad. Ő azt mondja, csak az.”
 Hogy Jézus is tizenkét esztendő volt, amikor a templomban fordulatot
 vett élete (és mindenki élete): csak az egyik hermeneutikai adalék. A
 másik – ezzel összefüggésben – egy intratextuális, vagyis a kötet belső
 logikájában észlelhető mozzanat. A *gyerekkor vége* című alkotás tanú-
 sága szerint ugyanis a beszélő is épp ennyi idős volt (fől is idézi a jézu-
 si történetet), amikor, hogy „szent” legyen, a folyóba ölni készült magát
 – ám egy férfi kézen fogta, és anyjához vezette vissza a síró kislányt. A
 Takács-versek mélyén húzódó idegenség-élmény egyik lírai indoka szár-
 mazhat innen: „Anyámat láttam / az utcán egy másik bőgő gyerekkel, /
 az volt az öcsém. Hazaviitt engem is, / az azóta idegent.”

11 A szerzői visszafejtést csak mint érdekességet idézzük; Hölderlin és Petőfi költészetének egymásra olvasása (avagy alakjuk összekapcsolása) kétségkívül merész, de fölöttebb bizonytalan művelet: „Elképzeltem az örült, hasadt tudatú Hölderlin helyzetét, az asztalosmester padlásszobájában telő zaklatott és ingersebény, leépülőben lévő életet, a szerelem és a barátok hiányát. A kétségbeesés, magam megvetésének farkasa lakott bennem is, Petőfi pompás farkasainak ösztönösségére vágytam, és titokban a szűk téren kívül munkáló szellem, az »isteni kéz« sorsomba avatózó jelenlétére.” TAKÁCS Zsuzsa, *Kutyák, farkasok*, in T. Zs., *A bűnök számbavétele. Próza és vers*, Jelenkor Kiadó (Élő Irodalom), Pécs, 1998, 118.

12 Hasonló jelnevezést és jelentésformát ismerünk a magyar költészetből: Pílinzky János *Fabula* című verse (az 1962-es *Sötét mennyország*, későbbi címén *KZ-oratórium* fontos be-tétszövege) az állatmese műfaji emlékezetét írja fölül az újszövetségi világkép erejével – megrendítően.

A *Hasonlatnak* már címe is irodalmi kifejezés. A Hölderlin-életrajz jól ismert elemeire hagyatkozó szcenika az önmegszólításként is olvasható beszéd bensőségességével és a farkasok szabadság-szimbolikát hordozó jelenlétével egészíti ki a tübingeni padlásszobában rejő jelképiséget.¹¹ Az önmegszólító jelleg mellett szól az is, hogy a vers beszédmodora nem a német klasszikust evokálja, a szöveg az *Eltékozolt esélyem* költőjének hangján szólal meg. Érzelmi-indulati töltéssel („...lakója sír!”, „Inkább ezt!”), groteszkre hajló szomorúsággal („boldog család”), a fény-motivikához folyamodóan („Árnyékukkal / a nyikorgó, fénycsíkos szoba megtelik”), ellentéteket („emelkedőt és szakadékot”) kedvezményezően, fogalmi és tapasztalati minőségeket („isteni kéz”) rendelve egymás mellé. Így sóvárog külső-belső harmónia után, ekképp vágyódik Isten *szabad* ege alá a titokzatos költő:

Az asztalosmester kiadja megürült padlásszobáját.
Itt farkasaid meghúzzhatják magukat. Árnyékukkal
a nyikorgó, fénycsíkos szoba megtelik.
Fedelet tudsz végre a fejetek fölött,
akár egy boldog család, olyanok vagytok.
Ha sírást hall az asztalosmester, fölmutat,
lakója sír! Pedig a farkasok vágnak az erdő
nedves ölére játszani, ők sírnak úntalan.
Labdát pattogtatsz ilyenkor, feléjük
gurítod, megvígasztalódva körbe ülnek.
Inkább ezt! kinézel a kicsi, négyyszög
ablakon, mint kimenni a harsogó mezőre,
hol dombokat teker lépéseid elé,
emelkedőt és szakadékot az isteni kéz.

Az állati tropológia másutt is nagy súlyt kap. Az idézendő versben azonban nem a személyiség indulati lényegére vall rá, hanem a teremtmény szakrális pozícióját jelzi. Ezt a vendégszövegezés nyilvános módja nyomtatékosítja: a Keresztes Szent Jánostól vett gondolat értelmében a panaszoszólam indokát a szeretetlenség érzülete adja. A „kinti sötétből” a bent és a fény valóságába érkező szubjektum ezért tekinthet magára embernél kivettebb létezőként („pofámon”, „négy lábam”, „éhező állat”)¹² – és kétségbeesett bizakodása, bizalmas kétségbeesése ezért zavarhatja össze a múlt és a jövő, a valóság és a képzelet síkjait:

Beléptem a szobába, azt akartam,
hogy egyszerre mind legyetek ott,
és képzeletben ott is voltatok.
A teremtmény Isten asztaláról
lehulló morzsa szent János szerint,
és ebként, koplalva, örökké
morzsát szedeget a lélek,
ha teremtmény szeret.¹³ – Hát így!

Én majd a kinti sötétből megjövök,
hátamon a szögesdrót kerítés
kaparása, pofámon véres csillagok.
Szűnik majd lassan négy lábam remegése.
Márványpadlóra olvad a fény,
a megfagyott homok szememben fölenged.
Szeretteim, szerelmeim, várjatok!
Elibém titeket földre hullatott,
ebédlőjébe bevezetett engem.
Fölöttem a terítő szegélye,
magasba rántott fejfel Neki
panaszokodok, örökös vággyal
miért ver engem, éhező állatot?

(*Szeretteim, szerelmeim*)

A könyvet a címadó költemény zárja. Ha a kötetnyitó verset mottó-szerűnek láttuk, az *Eltékozolt esélyemet* második mottónak nevezhetnénk. Létösszegző igénye a megtett költői utat is összefoglalja. Tagadásokból és állításokból építkező retorikája higgadt számvetés azzal, ami volt – annak tükrében, ami van. Az időszembesítés művelését nem rezignáltnak (mint korábban többször), inkább megengesztelődött nyugalommal végzi el a beszélő. Az ismerős témák, motívumok, toposzok („önérzet sebei”, „gyöngye test”, félelem, halál) effajta szerepeltetése új fénybe állítja a vers alanyát – s a régi versek alanyát, alanyait is. A „minden testvéribb és teljesebb” magasztos egy-szerűsége, a „Nem akarom, hogy mindenki szeressen” gyakorlatias bölcsessége s az „Örülök egyre fénytelenebb szememnek” önértelmező bátorsága nem fedezet nélkül tételezi a nyelvet a halál előtti „utolsó ékszerünk”-nek: kincses teljesség foglalatja a vers maga is. Méltó és emlékezetes zárlata, amely a személyiség szabadságát nem ábrándosan könnyű állapotnak, hanem az elmúlásban élők *nehéz de-rűre* jogosító értékének látja, okkal-joggal áll a kötet legvégén:

Már nem halok meg fiatalon,
ez hát az egyik eltékozolt esélyem.
Döntéseimet nem menti tapasztalatlanság,
tapasztalt vagyok, érett a pusztulásra.
Már nem latolgotom, mi lett volna okosabb,
és többé nem szégyellem magam.
Nem foglalkoztatnak az önérzet sebei.
Egyre több dolog van,
amit nem tettem volna meg azelőtt,
és minden testvéribb és teljesebb.
Megértéssel bánok e gyöngye testtel, ami az enyém,
titkos sétáinkon nyugodtan megérintelek.
Nem tudom már lassan értelmét a félelemnek,

13 Világhálós kereséssel több helyütt is elérhető a vonatkozó szövegrész. S mindenütt ez olvasható: „...ha [csak] teremteny szeret.” Takács Zsuzsa versében a tárgyrag – szándékos? véletlen? mindenesetre némiképp zavaró – elhagyása megfordítja ugyan a mondattani viszonyt, ám ez nem érinti a tézis alapját: a szeretet, ha embertől származik és/vagy emberre irányul, óhatatlanul töredékes és esendő.

14 JÁNOSI Zoltán, Takács Zsuzsa: *Eltékozolt esélyem*, Alföld, 1987/5, 79-81.

bátor és személyes vállalkozásnak tetszik a halál,
de nem türelmetlenkedem, mint régen.
Nem akarom, hogy mindenki szeressen.
Még ismerem a kiújuló seb sajnóját,
hogy végleg búcsúzunk, és velünk a nyelv,
utolsó ékszerünk, a föld alá temetve.
De reggel érzéketlen ébredek, és múltó
betegségnek gondolom az este rémlátásait.
Örülök egyre fénytelenebb szememnek,
bőröm fáradtságának, hangom kopásának.
A rónák végtelenje fölvaltja a hegyeket.
Lehet, hogy ijesztő, de szabadabb vagyok.

Az egykorú befogadás ismét érzékeny figyelemmel közelített a versekhez. Más-más értelmezői módszertanra hagyatkozva, de egy irányba mutató elismeréssel. A kritikai tételeken ma sem találni érdemi fogást. „Lázás, szenvedélyes, gyötrődő költészet” a Takács Zsuzsáé, s valóban „az idővel való folyamatos szembesülés”, „kegyetlenségig pontos szigor”, „a világ ellentmondásosságának érzete”, „bűntudat, szorongás, távlattalan szenvedésérzet”, „szinte szubkortikális szinten fakadó, a legősibb ösztönökre sugárzó létezésélmény”¹⁴ határozza meg, hatja át. Jogosnak tetszenek a minőség föltisztulását dicsérő sorok is: „...pontosabbá váltak, célbatalálók finom lírai megfogalmazásai, asszociatív építkezése világos, követhető. Képeken ugró, látomásról látomásra szö-

Makett – avagy miért szeretnék operát írni
(kommentár)

tudván azt, hogy mit kell tennie, és hogy
mindez úgy is kudarcba fullad

kellő ábrázolása evidens. Művészete megérett.”¹⁵ Személyesség és tárgyiasság egyensúlyát, a versbeszéd vallomásos és elvont rétegeinek egyéni rendjét, rendezettségét is a korabeli értelmezéssel együtt méltathatjuk: „Mármost ritkaság a mai lírában, s nemcsak mifelénk, úgy látom, hogy valaki a magánszemély legbensőbb ismeretanyagát a magántagolás – a vers-formaanyag – szent önkényével s a filozófiát félretelőlő, de minden végtelből valódi, végső okosságot, csüggedt felülemelkedést, intenzív valóérzékelt közvetítő műveletvégzéssel egyáltalán egyesíteni óhajtsa, e szándéka mellett kitartson, s az így stilizálttá nem váló vallo-másossággal valami mégis objektív képződményt, tőle-magától-is eltávolodottságot hozzon létre, s mindezt olyképp tegye, hogy már-már »belepusztulva« is tovább s tovább préselje a préselhetőt, formázza a formába törekvőt, és korántsem naplószerűséget hozzon létre, nem tudatáradást, nem meghitt közlések kavalkád-olvasmányát; hogy valaki ilyen közel-matériából ekkora feszítávolságtartással tudjon dolgozni – hogy ne ő maga homorítson, rogyjon be, végezzen akrobatikát, heverjen halomként: hanem mindezt a versből kényszerítse ki...”¹⁶

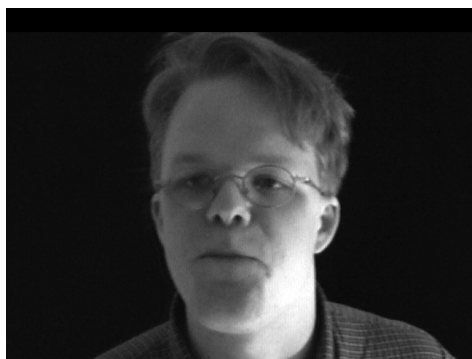
„Takács Zsuzsa versei folyamatos drámát rajzolnak elénk. A szeretetet kolduló, de újra meg újra magára maradó ember drámáját ábrázolja. [...] Szorongó, riadt ember tekint ránk Takács Zsuzsa kötetéből. Ez az ember azonban sejti, hogy van bizonyosság.”¹⁷ Pontos szavak, s Takács Zsuzsa költészetén túlmutatóan azok. Csak sejthető a bizonyosság, másfelől ami sejthető, az: a bizonyosság. Sugalmaznak csupán e versek, de épp ezzel igazolják kimunkált hitüket, művészi hitelüket.

15 LENGYEL Balázs, Takács Zsuzsa: *Eltékozolt esélyem*, in L. B., *Visszatérés. Esszék, tanulmányok*, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1990, 82.

16 TANDORI Dezső, „e fájdalomtól már-már”. Takács Zsuzsa: *Eltékozolt esélyem*, Új Írás, 1988/2, 125–126.

17 RÓNAY László, Takács Zsuzsa: *Eltékozolt esélyem*, Jelenkor, 1987/7–8, 759–760.

Makett – avagy miért szeretnék operát írni
(kommentár)

ebben az egyszerűsített változatban

mint ez a szegény keresztes lovag, Godfrey